

Paměť a pamětníci – opožděná recenze

Jan Sokol

Člověk se stane pamětníkem, ani neví jak. Jednoho krásného dne si prostě všimne, že říká studentům nebo mladším něco, co mu připadá úplně obyčejné, samozřejmé a normální, a nad čím oni přesto nevěřičně krouťí hlavou. A teprve v té chvíli si také uvědomí, že to tak sice kdysi bylo, ale už není. Že doma už není petrolejka připravená k použití a že nikde nejsou třísky, ba ani tuhý podpalovač PEPO, protože už není v čem rozdělovat oheň. Do popelnic se nesype popel a v zimě není čím posypat chodník. Že kdesi ve sklepě by se možná ještě našly rozeschlé necky nebo valcha, ale že by už pomalu nikdo nevěděl, k čemu tyhle podivné předměty mohly být, o dřevěných škopcích a kopistech ani nemluvě. Už ani ta slova neexistují. Zmizely prádelní kotle, zanikly mandly a žehlíny, kde to tak podivně vonělo přísnou čistotou. Hmoždíře a kafemlejnky se nenápadně přestěhovaly z železářství nejdříve do vetešnictví a nakonec do starožitnických krámů, kdežto plechové konve na vodu zmizely docela; těch velkých ostatně není škoda, tak byly šeredné.

Naše děti už většinou nevědí, co znamená zadělávat a zavařovat, a že se kdysi doma cedil tvaroh a malinovka přes plátno, napjaté mezi nohama obrácené stoličky, zní jako pohádka. Ostatně ani pálit v lavóru by už dnes zřejmě nešlo. Poslední dobou sice zase vznikly krásné malé krámky, kde mají všechno možné, zato nenávratně zmizely mlékárny, kde se nalévalo do bandasek plechovými odměrkami, za války i na šestnáctinu litru, a kde to ostře čpělo kyselým mlékem; zmizeli ševci, kteří si psali křídou na podrážku, komu co patří, a když si tam člověk po týdnu přišel, pracně hledali na hromadách starých bot a botek vždycky tu druhou do páru. Zmizeli krejčí, truhlářské dílny – ty byly nejhezčí a nejkrásněji to tam vonělo –, zmizeli strážníci s černo-stříbrnými helmami, co upažovali na křižovatkách a jezdili na koních, po ulici nechodí metaři s těžkou károu a březo-

vým koštětem, vymizeli kominíci, dráteníci a šlejříři, ledaři a uhlíři s putnami na zádech.

Po ulicích nejezdí koňské povozy, ani ty modré s poštou a se stupátkem vzadu, ani ty černé s uhlím a ledem, a už vůbec ne ty krásné kryté drožky, co stávaly před Wilsonovým nádražím a čekaly na venkovany, kteří se auta báli. Zmizely hrkavé tramvaje, ze kterých se dalo vyskakovat a kterým vypadávala kladka, kde průvodčí proštipoval lístky a zvonil na řidiče koženým řemenem. Šestka už nekončí na Karlově, kde celý den panoval ospalý, idylický klid, než jej zničila dálnice. Na parní Sentinel se chodíme dívat do technického muzea a jen parní lokomotivy se po třiceti letech zase vrátily jako atrakce a senzace pro děti. Ale signalizační zvonce, lampy, mechanické závory, vodárenské věže s plovákovou indikací hladiny zmizely stejně jako kamínka ve vozech, trubky vlakvedoucích a v poslední době i svítící výměny (výhybky), které dělaly to zvláštní a trochu tajemné kouzlo každého nádraží.

Děti nenosí podkolenky (které maminka neustále zašivala), kšandy a pumpky, které jsme už my z duše nenáviděli, a přece poslušně nosili. Kluci nevědí, co to byl prak, neskládají vlaštovky, nehrají kuličky, protože na asfaltu to nejde a v parku jsou samé psí bobky. Už ani v Břevnově neznají stohy, disneylandy našich mladých let, nechytají myši do krabice a nedělají si v lomu ohníčky. Neznají hadráky, protože na ulici se už nikde nedá kopat, natož sáňkovat. Nevěří, že po Vltavě se dalo chodit, když občas zamrzla, nebo že se chodilo do školy v dřevácích od Bati. Neznají černé psací tabulky, skřípavá písátka a houbičky, skleněná pera ani kalamáře, kam pan školník doléval inkoust z velké modré láhve se žlutým nápisem „Aug. Leonhardi v Podmoklech“ a nenosí dřevěné penály; zato chodí kluci dohromady s děvčaty, mají ve škole šatnu a jídelnu a musí se stále přezouvat.

Ale pamětnický věk se poslední dobou stále snižuje. Tak i mnohem mladší si ještě pamatují gramofon, nejdřív mechanický na kliku, pak elektrický a nakonec se safírovou jehlou na vinylové desky, pamatují psací stroje, nezničitelné těžké Underwoodky i pozdější kuffíky, a zažili tatínky, kteří celý týden leželi pod rodinným autem, aby se v neděli dalo vyjet někam ven. Pamatují silnice s dehtem i bez něho, kde cestáři zasypávali louže hlínou, a pamatují si, když se na asfaltu začaly objevovat první bílé čáry. Někteří se ještě učili těsnopis a skoro všichni morseovku. Zažili doma dělané pračky, které skákaly po celé prádelně, šlapací Singrovky, na kterých se doopravdy šilo, a pouliční pumpy, kam se chodilo pro vodu. Zažili první televizory s modravou obrazovkou zvící pohlednice v majestátní dřevěné bedně se sovětským pozlaceným designem, statusový symbol úspěšné rodiny konce padesátých let.

Tohle všechno – a ještě i jiné věci – mi připomněla knížka o „Staré dělnické Praze (1848–1939)“, kterou v roce 1983 vydala Academia. Dobrou vymáhaný třídní pohled a „kladný poměr“ čili „klapoklidez“, už tenkrát spíše ornamentální a jen v některých statích (třeba o dělnických písních) nepřijemně křečovité, našinci už dnes vlastně nevadí: je pryč stejně jako „dělnická Praha“. Zbývá tedy knížka o pražské chudině, o běžném životě obyčejných lidí. Pečlivé demografické přehledy ukazují, jak se Praha postupně urbanizovala, jak se z vesnic stávaly městské čtvrti a jak v nich lidé vyměňovali vesnickou bídu za městskou chudobu. Jak se jejich houževnatá a spíše vynucená, ale přece neobyčejně účinná skromnost podílela na podivuhodném rozvoji města od druhé poloviny 19. století, kdy se Praha vybavila většinou veřejných staveb, od kanalizace, jatek, škol a nádraží až po radnice a kostely, kdy vznikl pražský průmysl a typické „maso“ velkoměstského těla, totiž hromadné bydlení.

Jedna z nejlepších statí knihy popisuje právě vývoj městského bydlení pro chudší a chudé vrstvy od typických pavlačových domů, zprvu ještě barokových se dvěma podlažími a prostorným dvorem, přes čtyřpodlažní žižkovské, smíchovské a libeňské „králíkární“, tovární kolonie, až po meziválečné činžáky, přímé předchůdce pozdějších paneláků. Ukazuje první „jednotlivé byty“ s kuchyňkou na pavlač a pokojem do fronty, kde obvykle bydlela rodina s dětmi i s podnájemníky, se společnými záchody na pavlači. Některá tovární sídliště už měla záchody v bytech a někde dokonce poslední výkřik přelomu století – koupelny. O stupínek níž byly – aspoň zpočátku – „nouzové stavby“, samostatné boudy nebo železniční vagóny, které však měly kolem aspoň kus volného prostoru, a tak si je obyvatelé často dál zdokonalovali. Sám jsem jich ještě řadu poznal, v břevnovských lomech, na Hliníku, na Krejčárku i na Černém mostě a zažil jsem, jak těžko se s nimi ti poslední obyvatelé loučili. O komfortu v dnešním smyslu se tu mluvit jistě nedalo; zároveň si však jejich stavitelé a obyvatelé v jedné osobě zachovali jistou samostatnost, svobodu a důstojnost, která děti vyloženě okouzlovala a lákala. Ale přinejmenším ti, které jsem pak později v padesátých a šedesátých letech blíž poznal, na tom byli i v dospělém pohledu lidsky rozhodně lépe, než zoufalí obyvatelé žalostně sešlých činžáků, kterým nebylo pomoci. Konečně, na samém dně pražské společnosti – nebo možná už mimo ni – byli lidé, kterým nezbylo než přespávat v děrách. Jenže na rozdíl od jiných tohle jistě není problém, který by patřil minulosti – v Praze jako kdekoli jinde.

Podobně věcné a dobře dokumentované jsou i statí o stravování a oblě-

kání. Jídelní zvyklosti bývají poměrně trvalé, konzervativní, a ani ty pražské nejsou výjimkou. Těžištěm byla stále moučná strava a od 19. století i brambory, významné místo připadalo polévce, která mohla v nouzi zastoupit i celé jídlo. Typickým znakem svátečního jídla bylo maso, zpravidla v neděli a jen v lepších případech ještě další den v týdnu, ryba spíš jako jídlo postní. Česká kuchyně nikdy příliš nedůvěřovala zelenině a ovoce se pokládalo za pochoutku, nikoli jídlo. Velice zajímavé je pojednání o prvních svépomocných sdruženích nákupních, o družstevních i komerčních vyvařovnách, o jejich jídelnících i cenách. Stať o oblekání je bohatě dokumentovaná a je psána s velkou chutí. Pro výrazně laického čtenáře však předpokládá příliš mnoho odborných (ženských) znalostí: kdo neví, jak se liší živůtek od blůzky a barchet od kartounu, může jen těžko sledovat, co se kdy vlastně stalo. Přesto však pochopí, že základním rozlišením je oblečení sváteční a všední, které se do práce doplňovalo jen zástěrou. I chudší lidé si na svátečním oblečení dávali záležet, nemohli je však příliš často obměňovat: sváteční šaty byly na celý život a byly tedy výrazně konzervativní. Pozoruhodná je epizoda spolkových a oborových uniforem na začátku toho období národního hnutí, jež M. Hroch nazývá „fází C“, tedy počínaje založením Národního divadla. Oblečení se tu stává výrazovým prostředkem a může mít i funkci vyloženě politickou. Specifický pracovní oblek („modráky“) nastupuje až počátkem 20. století, souběžně s celkovým zlepšením oblekání a obouvání, a to zprvu u dělníků lépe situovaných. Jinak autorka konstatuje důležitou okolnost, že i v oblečení se dělníci snažili spíš napodobovat vyšší společenské vrstvy a brzy dosáhli toho, že se od nich nijak výrazně nelišili. V dobových označeních různých módních novinek se často vyskytují odkazy na cizí vzory (hamburáky, francouzské klobouky atd.), škoda, že autorka tyto souvislosti nevysvětluje.

„Stará dělnická Praha“ je zajímavá kniha, zejména pro (starší i mladší) pamětníky. Připomíná nejen, co a jak se změnilo, ale také, jak nedávno začala v naší zemi skutečná modernizace společnosti – stručně řečeno, jak nám všem ještě „čouhá sláma z bot“. To je i pro současnou dobu důležité poučení. Lidí, kteří se musejí v životě ohánět, je i v současné společnosti dost; ale jsou to „dělníci“? Tvoří ještě vůbec samostatnou a solidární skupinu, aspoň v tom smyslu jako před sto lety? Ale tématu, jak vůbec žijí lidé, které společenský provoz jaksí vyplivl a zatlačil do kouta, se bude muset více věnovat nejen současná politika, ale určitě i obecná antropologie města. Jubilantce tedy nakonec srdečně přeji, aby se jí to i v dalších letech dařilo.